

УДК 321:004(477)

Комарова Т.Г.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,

Тихонова Л.А.

Харківський національний
університет радіоелектроніки

ПОЛІТИЧНА АДАПТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

Розглядаються питання взаємодії людини і політики в інформаційну епоху. Зовнішнє середовище існування людини постійно змінюється, висувуючи нові виклики. Як окремій людині, так і суспільству в цілому слід динамічно адаптуватися. Аналізуються процеси взаємовпливу техніко-технологічних та аксіологічних змін. Визначається, що свобода людини є найважливішим вектором для сталого розвитку суспільства на інформаційному етапі. Свобода розглядається у різних вимірах. Вона реалізується через справедливість, співпрацю, безпеку життя людини, яка гарантується ефективною державою.

Ключові слова: інформаційна епоха, свобода, справедливість, політика, індивід, суспільство, стабільність, соціальний мутуалізм.

Комарова Т.Г., Тихонова Л.А.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ОБЩЕСТВА В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ: ВЫЗОВЫ И ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ

Рассматриваются вопросы взаимодействия человека и политики в информационную эпоху. Внешняя среда существования человека постоянно меняется, выдвигая новые вызовы. Как отдельный человек, так и обществу в целом следует динамично адаптироваться. Анализируются процессы взаимовлияния технико-технологических и аксиологических изменений. Определяется, что свобода человека является важнейшим вектором для устойчивого развития общества на информационном этапе. Свобода рассматривается в разных измерениях. Она реализуется через справедливость, сотрудничество, безопасность жизни человека, которая гарантируется эффективным государством

Ключевые слова: информационная эпоха, свобода, справедливость, политика, индивид, общество, стабильность, социальный мутуализм.

Komarova T., Tyhonova L.

POLITICAL ADAPTATION IN INFORMATION AGE: CHALLENGES, FORMATION

The article deals with questions of human interaction and politics in information epoch. External conditions of human existence constantly change, presenting new challenges. For individual and society as a whole, it is necessary to adapt dynamically. Processes of mutual influence of technical, technological and axiological changes are analyzed. It is determined that human freedom is the most important vector for the stable development of society in information stage. Freedom is seen in different dimensions. It is realized through justice, cooperation, safety of human life, which is guaranteed by an effective state.

Keywords: information epoch, freedom, justice, politics, individual, society, stability, social mutualism.

Людство завжди турбували пошуки шляхів вдосконалення суспільних відносин, формування стабільної якості життя. Гармонізація різних сфер взаємодії, певне їх впорядкування вважалися параметрами становлення суспільного ідеалу. Шляхи вдосконалення суспільного розвитку багато в чому залежать від формування та добору аксіологічних контекстів. Суспільствознавці звертають увагу на специфіку сучасних умов існування людства і підкреслюють саме інформаційну якість нового етапу розвитку. Особливо слід виділити доробок таких науковців, як М. Кастельс, Е. Тоффлер, Дж. Нейсбіт, Т. Фрідман, З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, К. Мей, які висвітлюють проблемні питання з різних сфер суспільного життя через застосування методології політико-філософського аналізу. Метою цієї статті є визначення основних векторів стосовно політичної стабільності в інформаційну епоху, з'ясування непростой взаємодії людини та зовнішнього середовища, яке, безумовно, змінилося та продовжує динамічно трансформуватися, висуваючи нові виклики, до яких людині слід адаптуватися.

Дослідники тенденцій нової епохи визначили необхідність змін соціально-економічного, політичного й духовного плану для гармонізації буття світової спільноти. Водночас вони відмічають дещо локальне, елітарно означене коло людей, які найбільшою мірою залучені до використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) та отримання прибутків від цього. Значна частка цього «елітарного клубу», долученого до феномена мережевого суспільства, концентрується у розвинених країнах, у той час, як в іншій частині світу, згідно з М. Кастельсом, логіка мережевого суспільства будується здебільшого на старих аксіологічних засадах отримання прибутку. Елітарна спільнота виділяє та інкорпорує до своїх структур найбільш корисні соціальні сегменти, залишаючи за межами значний відсоток населення країн периферії.

Головні міські центри, глобалізовані види діяльності і високоосвічені соціальні групи залучаються до глобальної інтернет-мережі, в той час як більшість регіонів виключається з неї. Економіка та інформаційна система, що розвивається зі швидкістю ІКТ (насамперед інтернету), включились до траєкторії розвитку з обмеженим вибором. Причому інтереси та ідеологія еліт базується на діючій європоцентричній моделі розвитку, що виключає можливості пошуку та реалізації

альтернативних форм (менш техноємких, менш продуктивних, однак більш близьких історії, культурі, природним умовам і, відповідно, здатним задовольнити більшу частку населення країн, спосіб життя, засади свідомості й світогляду яких відстають, на їхню думку, від історично безперервного мейнстріму). Тобто цифровий розрив утворився між суспільствами, які мають матеріальні та культурні передумови для існування у межах інформаційного світу, та тими, хто не має можливості адаптуватися до швидкісних змін. Відбувається об'єднання у мережу тих сегментів, які є найбільш успішними, адаптованими, творчими. Зворотним боком нової епохи, таким чином, є маргіналізація, фрагментація суспільств і державних інститутів, формування нової елітарної ідентичності глобалізованого характеру.

У часи, коли людина чітко ідентифікувала себе у просторово-часовому континуумі, складовими ідентичності були фактори традиційного характеру – місце проживання, сім'я, соціально-професійна приналежність, нація, держава. Ідентичності поступово ускладнювалися відповідно до рівня інтеграції співіснування. Сьогодні виникає новий тип інтеграції людського співіснування, пов'язаний із новими технологіями та процесами глобалізації.

Виклики ідентичності, на нашу думку, мають амбівалентний характер. З одного боку, це підсилення рівня абстракції у формуванні ідентичності (планетарного глобального масштабу). Великі обсяги інформації, швидкісні зміни, постійне розмаїття світу призводять до посилення невизначеності й, відповідно, невпевненості людини у своєму майбутньому. У. Бек характеризує це як суспільство ризику, коли невизначеність-ризик є середовищем існування сучасної людини. Світ, за висловом З. Баумана, став непізнаним до кінця (Бауман). Світ втратив чітко означені центри рішень, або центри дій, логіку впливів яких можна передбачувати, розуміти й, відповідно, прогнозувати перспективи. Сьогодні таких «центрів дій» багато, і діють вони нескоординовано. Сьогодні світ ще продовжує глобалізаційний тренд, водночас втрачає загальні правила, чіткі ідентичності та прив'язаність залежності процесів у тих чи інших країнах до відповідно визначених у просторовому вимірі центрів прийняття рішень.

З іншого боку, як це стверджує Т. Фрідман, світ став «пласким», що

виявляється у порушенні старих ієрархій та зрівнюванні поля гри. «Куди б ми не кинули погляд, всюди ієрархічні структури або вимушені витримувати натиск знизу, або самі перетворюються, клеючи з вертикальних структур більш горизонтальні, що більше відповідають моделі рівноправної співпраці» (Фридман 2007). Ці процеси на практиці спричиняють закінчення епохи вертикальної політики, коли компанії, інститути, мас-медіа тощо були закритими спільнотами (просторово визначеними ідентичностями), що з великими труднощами мобілізували капітал та ресурси на свою підтримку. Сьогодні сегменти, що не задовольняють вимогам логіки розвитку інформаційної цивілізації, можуть бути в будь-який момент виключені та замінені на підключення до мережевої взаємодії інших, більш успішних і агресивних гравців.

У виборі цілей та проєціюванні себе на них визначається сутність людини. Свобода реалізується скрізь, де людини вільно прагне чогось відповідно до своїх бажань, інтересів, цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Більшою мірою інституціоналізованими формами свободи виявляються політична та економічна, які становлять підґрунтя свобод громадянських, свободний вибір індивіда – громадянина приводять у відповідність до існуючих соціальних цінностей і норм, а також до інтересів співгромадян і суспільства в цілому. Свобода як справедливість, на думку Р.Арона, виявляється в тому, що кожен у суспільстві має надію, що він може покращити свій соціальний стан, піднятися на наступний соціальний щабель, має гарантії отримання винагороди за свою працю, що відповідатиме витраченим зусиллям (Арон 1993: 283-284).

Загальновідомим в епоху інформаційного суспільства є те, що сучасні ІКТ сприятимуть активнішому залученню індивідів до суспільного й політичного, зокрема, життя. Нові технології масових комунікацій створюють умови для утворення спільнот, що зможуть конкурувати із державою як ключовим, класичним, агентом упровадження політики, що є сферою взаємодії різних соціальних інтересів задля формування певного проекту суспільної цілісності. Однак людина часто не має ні часу, ні наснаги на участь у активному захисті чи, навіть, моніторингу стану своїх справ і свобод. Ситуація «плинної сучасності» (З. Бауман) ставить індивіда перед великим обсягом різноманітної інформації, а новітні технології масової

комунікації здатні нескінченно спотворювати реальний стан речей, увівши людину у цілковито штучно спроектовану віртуальну реальність. Виникає питання вірної оцінки інформації, інтелектуального осмислення наслідків і результатів інформаційної революції, її закономірностей. Функціональна неграмотність може стати великою небезпекою для подальшого соціального розвитку. Необхідний прорив у самопізнанні суспільства, щоб високі технології не були використані задля лихих цілей (Авксентьєва 2009: 63).

Як зазначає М. Маклюен, засіб повідомлення є самим повідомленням (Маклюен 2002: 303). М. Постер дає стадійно характеристику цього феномена. Він визначає три різновиди обміну інформацією, що становить стрижень будь-якої комунікації: міжособистісний (вербальний), письмовий та електронний. Для першого головним є відповідність символів, для другого – репрезентація знаків, для третього – інформаційна симуляція. Ці рівні не є послідовними, хоча й кожен наступний ішов за попереднім. Вони перетиналися, накладалися один на одного, тобто із винаходом ІКТ не лише виникла нова форма інформації (електронний обмін), а й дві попередні змінили свої властивості (Poster 1990: 6-7). У міжособистісному форматі комунікації вже не домінує фізична близькість, людей не обмежує простір та навіть кількісні параметри кола спілкування.

Всередині інформаційного суспільства, зазначає М. Постер, відбувається активна децентралізація комунікації, індивіди мають змогу перебудовувати свої комунікаційні мережі: підключатися до вже існуючих спільнот, або ж, навіть, будувати власні (Poster 1997). Потенційна анонімність онлайнових комунікацій відкриває широкі можливості для гри ідентичностей. Можна стверджувати, що у віртуальному спілкуванні є простір для вибору, за кого себе видавати. Здавалося б, це дієвий шлях для особистості, щоб захищатись від соціальних обмежень, однак слід зауважити, що вибір ідентичностей, мабуть, обмежений здібностями індивіда, його інтелектуальним потенціалом, особистими, соціальним вподобаннями та налаштуваннями. Які цілі переслідує суб'єкт у комунікаціях, чи здатний він до саморефлексії та до погляду на себе як на іншого. Не дивлячись на те, що інформаційна епоха створює широкі можливості для залучення громадян до політичного життя шляхом спрощення

процедур доступу до інформації та самої участі, практика навіть визнано демократичних країн показує, що громадяни не поспішають максимізувати у цьому свої зусилля. І важливою перешкодою цьому є те, що загальнопоширена стандартизація та використання експертних систем при виконанні робочих обов'язків помітно обмежили свободу індивідів. Л. Вінер вважає, що це може призвести до втрати інтересу громадян до політики (Winner 1992: 148), оскільки вони будуть очікувати, що у цій сфері на них чекають ще більші вимоги, ніж на робочому місці, де запити інформаційного суспільства потребують великих особистих витрат, мобілізації та відповідальності. Стосунки між керівниками та підлеглими не лише не змінили свого джерельного владно визначеного змісту, а й набули підсилення за рахунок технологічних можливостей максимізації вимог.

Видатний дослідник інформаційної епохи Л. Мамфорд визначав, що суперечності між позитивною і негативною свободами являють собою конкуренцію технік соціальної взаємодії: авторитарної та демократичної, які відповідають вертикальному та горизонтальному вимірам влади. Зрозуміло, що одні і ті самі технологічні здобутки можуть використовуватись у різний спосіб. Авторитарні техніки спрямовані на централізацію, підсилення включення індивіда до певної цілісності з підпорядкуванням його власних інтересів загальним цілям. Однак, як стверджує Л. Мамфорд, важливо щоб людина продовжувала розвиватися в умовах демократії: суспільний устрій має існувати задля людей, а не системи (Мамфорд 2001). Демократичні техніки, які за умов демократичного суспільства отримали нові можливості, навпаки, є виразом децентралізаторських тенденцій, що у практичному плані виявляються у пріоритеті інтересів індивідів та окремих груп спільнот.

Роль індивіда, його відповідальність зросли разом із можливостями для самовиразу. Разом із цим підвищилось значення міжособистісних стосунків у сенсі соціальної взаємодії, спрямованої на підтримання спільних ідентичностей. Дехто навіть очікує, що в інформаційну епоху нове суспільство буде вільним від «непотрібної влади» вертикального виміру. За визначенням В. Дізарта, інформаційна політика – це не просто подальший розвиток класичного змісту політики як такої, а і є її іншим виміром. Це можливо завдяки тому,

що нові технології полегшують комунікацію між індивідами та сприяють консенсусу між різними політичними силами. Керовані економічними чинниками нові мережі можуть вийти за рамки урядових і бізнесових послуг у сферу споживачів, а уряд і приватний сектор співпрацюватимуть задля подальшого розвитку інформаційного суспільства. Співпраця всіх суспільних агенцій має велике значення для стабільності в інформаційну епоху (Dizard 1982: 40-41).

Проблеми політичної індивідуалізації як важливого виміру політики нової доби розглядали такі автори, як Дж. Нейсбіт і Ч. Ледбітер. Дж. Нейсбіт, зокрема, визначає, що тенденції децентралізації та регіоналізації, що мають підґрунтям політичну індивідуалізацію, підсилюються. Їхній зміст полягає у тому, що старі стратегії розвитку, засновані на задоволенні інтересів влади (певних її центрів) поступаються новими, що зорієнтовані у першу чергу на задоволення інтересів громадян, індивідуальні зусилля взаємодії яких інтенсивно утворюють нові осередки влади, локально дифузного кшталту (Нейсбіт 2003: 164-165). Ч. Ледбітер наголошував на тому, що втілення утопічної ідеї самоврядування набуває в інформаційну епоху визначального характеру (Leadbeater 2000: 224). Це стає можливим завдяки доступу громадян до інформації, яка раніше була доступною лише урядовим структурам. Отже, поряд із політичним індивідуалізмом, коли зростає індивідуальна відповідальність та налаштування на відповідні інтереси, формуються умови для нових форм політичного колективізму: від груп тиску до мереж взаємодопомоги.

Слід погодитись із М. Кастельсом, який розмірковуючи над проблемою свободи в інформаційну епоху зазначав, що на початку XXI століття у світі інтернету склалась комбінація, що викликає стурбованість: глибоко вкорінена лібертаріанська ідеологія у поєднанні з практикою контролю, що все більш поширюється (Кастельс 2004: 216)

Інтернет і світ, який розбудовується навколо нього, з первісної царини свободи перетворюється на «скляний дім», електронний паноптикум, де реальністю є постійний контроль (Кастельс 2004: 212). Глобальні мережі неможливо контролювати, однак людей, які їх використовують, – можна. І це буде відбуватися й далі, якщо суспільство, на думку М. Кастельса, не зробить вибір на користь свободи інтернету. За висловом М. Кастельса, розгортається

боротьба кодів проти кодів. Технологіям контролю все же таки можуть бути протиставлені технології свободи, спрямовані, як ми розуміємо, на те, щоби нові технологічні здобутки отримали новий зміст, а їх позитивні інноваційні можливості не були перетравлені старими інститутами та владними кодами.

Є певні умови для перспектив реалізації засад колективних настанов на інформаційному етапі. Насамперед це те, що інформація поширюється як дар, а не товар. В економіці дарів, яка протистоїть капіталістичному принципу отримання прибутку, утворюються нові виміри соціальних відносин, де ознаками соціального визнання вже не є володіння матеріальною власністю, а знаннями та інформацією. Причому змінюється зміст володіння з мети отримання прибутку на отримання визнання, індивідуального творчого внеску у суспільні проекти, тобто своєрідний соціальний мутуалізм (від англ. *mutuus* – взаємний, тривале взаємокорисне співмешкання двох організмів різних видів, одна з форм симбіозу). Соціальний мутуалізм як форма соціальної взаємодії передбачає взаємодопомогу, за якої кожна зі сторін приносить користь одній. Такий стан побудований на соціальному визнанні місця людини у ієрархії, що будується у межах спільнот. Таким чином, в інформаційну епоху, з одного боку, розширюються можливості для індивідуалізації соціального простору, а з іншого – ефективно просування людства до більш соціально комфортного життя неможливе без громадянського суспільства, без визначення спільних цілей і шляхів їхнього досягнення. Ми бачимо, що проблема позитивної та негативної свободи, авторитарних і демократичних технік соціальної взаємодії, індивідуалізації та комунітаризації (або ж мутуалізації) під знаком нових форм колективізму є різними аспектами одного феномена сучасного життя: з одного боку, усамітнення людини, з іншого – взаємозалежність та прозорість особистісних автономних просторів.

Серед стратегій досягнення суспільної стабільності у цьому плані можна визначити як мінімум три «чисті» типи: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким (що відповідатиме тотальній моделі стабільності); стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму. На нашу

думку, перші дві стратегії мають у разі абсолютизації негативні наслідки. Ідеологічними втіленнями цих методологічних підходів до конструювання соціальної взаємодії були у минулому столітті лібералізм і комунізм. Ці ідеології визначали основний зміст боротьби проектів суспільного життя для значної частки населення Землі та знаменували радикальні позиції щодо організації суспільних практик. Сьогодні вже не лише комунізм (та різновиди стратегії домінування будь-якого цілого над часткою) піддані нищівній критиці, все більшою мірою скептичним оцінкам піддається й ліберальний погляд на суспільство, індивіда, державу. Мабуть, це викликано й тим, що інформаційна епоха все більше спрямовує людей на те, щоб піднятися над поглядом очікування швидкої (та й, відповідно, швидкоплинної) корисності «тут і зараз», яка часто має суто матеріальний вимір, і подивитись на перспективи світового розвитку, відчутти, завдяки у тому числі комунікативним можливостям, як індивідуальне пов'язане з іншим індивідуальним і з усім світом. Епоха постматеріальних цінностей, як часто сьогодні визначають інформаційну епоху (приміром, Рональд Інглеарт), руйнує не лише тотальні стратегії стабільності, а й викликає питання до світоглядних позицій, які індивідуалізм ставлять винятково на перший план. Взаєморозуміння, наявність спільних норм і соціальних інститутів, навіть традицій є важливим чинником того, що індивідуалізація не призведе до руйнації будь-яких проектів загального добробуту та регресу у вимірах варваризації та атомізації суспільного буття. Повага до цінностей, інтересів і потреб інших людей, а отже, їхня взаємозалежність є необхідною умовою подолання негативних тенденцій індивідуалізації. Отже, свобода індивіда в інформаційну епоху має не лише індивідуальний вимір і зосереджується на негативному сенсі (як свобода «від»), а й зростатиме, на нашу думку, вимір, пов'язаний із досягненням спільних цілей і з відчуттям співсуспільної користі. Цей вимір експлікує свободу як здатність людини зрозуміти себе через розуміння іншого. Соціальний мутуалізм, як метод взаємодії у суспільному просторі надає можливості реалізації класичного принципу, за яким свобода кожного є запорукою свободи всіх.

Соціальний мутуалізм, на нашу думку, є важливою складовою синергії як певного типу соціальної взаємодії. Дійсно, синергія

(грец. *synergia* – співробітництво, сприяння) передбачає спільну дію, спільну працю в усіх сферах людської діяльності як основу спільності. Синергія являє собою навіть незаплановану і неусвідомлювану в якості такої співпрацю індивідів, які переслідують власні цілі, але діють при цьому в одному напрямку, тобто як соціальна група. На нашу думку, саме синергетичний підхід до соціального інжинірингу в інформаційну епоху може надати можливості для запобігання негативним тенденціям та викликам сучасності та стати основою для того, щоби нові форми соціального буття набули нового змісту і сприяли гармонізації між аксіологією та технологією діяльності людини.

Третьою складовою соціального інжинірингу (поряд із соціальним мутуалізмом і синергією), а саме він є, на нашу думку, стрижнем політики як такої (у будь-яку епоху, починаючи з античності, коли політика за умов грецького полісу розглядалась як мистецтво управління спільними справами) виявляється ренесанс гуманістичного сприйняття людини.

Парадигмальні трансформації суспільства під знаком «плинності», «пласкості», «без вагомості» потребують адекватних відповідей у виборі методологічних засад стратегії й тактики дій, спрямованих на стабільність. Саме людиновимірний підхід, відкритість і неформальність в інжинірингу соціальних процесів і зв'язків, на наш погляд, є визначальними елементами політики та владного впливу (політико-режимного) в інформаційну епоху.

ЛІТЕРАТУРА

- Бауман З. Зміни треба прийняти URL: <http://zbruc.eu/node/12643> (дата звернення 10.01.2018)
- Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века. М. АСТ; Хранитель, Мидгард, 2007. 608 с. URL: http://game.ru/book/other/the_world_is_flat/Томас%20Фридман.%20Плоский%20мир.doc (дата звернення 11.03.2018)
- Арон Р. Демократия и тоталитаризм /пер. с фр. Р. Арон. М.: Текст, 1993. 303 с.
- Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні. *Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні*: монографія /за ред. В.І. Штанько. Х.: ХНУРЕ, 2009. 176 с. С.52-67.
- Маклюэн М. Средство есть сообщение. Приложение к книге Матвеева Л. В., Анисеева Т. Я., Молчанова Ю. В. *Психология телевизионной коммуникации* : учебн. пособие. М. : РИП-Холдинг, 2002. С. 303-315.
- Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. Chicago: University of Chicago Press, 1990. 179 p.
- Poster M. Cultural history and Postmodernity: Disciplinary readings and challenges. New York: Columbia University Press, 1997. 173 p.
- Winner L. Democracy in a Technological Society. Kluwer Academic Publishers, 1992. 239 p.
- Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. М.: Центр гуманитарных технологий, 2001. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3115> (дата звернення 11.05.2018)
- Dizard W.P. The Coming Information Age: An Overview of Thechnology, Economics, and Politics. New York: Longman, 1982. 213 p.
- Нейсбит Дж. Мегатренды М.: ООО Изд-во АСТ: ЗАО НПП Ермак, 2003. 380 с.
- Leadbeater Ch. Living on Thin Air: The New Economy. London:Penguin Books Ltd, 2000. 288 p.
- Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе /пер. с англ. А. Матвеева под. ред. В. Харитонова. Екатеринбург: У-Фактория при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.